

DUHÂTU'L-ARAB (ARAB'IN DÂHİLERİ) ve HZ. ALİ'YE KARŞI KONUMLARI

Dr. Mücahit YÜKSEL
Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZ

İslâm tarihi kaynaklarında Duhâtu'l-Arab (Arab'ın dâhileri) kavramı, genel itibariyle dört kişiyle sınırlandırılmakta ve isim olarak da Muâviye b. Ebû Süfyan, Amr İbnü'l-Âs, Muğîre b. Şu'be ve Ziyâd b. Ebîh zikredilmektedir. Ancak daha detaylı bir inceleme sonucunda bu sayının dört ile sınırlı kalmadığı ve zikredilen kişilerde de rivâyetlere göre değişiklikler olduğu görülmektedir. Bu makalede; "Arab'ın dâhileri kimdir?", "Bu isimlendirmenin mahiyeti ve kriterleri nelerdir?", "Bu kişiler, fitne döneminde Hz. Ali'ye karşı nasıl tavır almışlardır?" gibi soruların cevapları ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dâhi, Muâviye b. Ebû Süfyan, Muğîre b. Şu'be, Ziyâd b. Ebîh, Amr İbnü'l-Âs

Abstract

Duhâtu'l Arab (Geniuses of Arabs) and Their Positions Against Hazrat Ali

The Geniuses of Arabs concept in Islamic History recourses is delimited generally with four people and referred Muawiya b. Abu Sufyan and Amr b. Al-As and Mughira b. Shu'ba and Ziyad b. Abih. But with a detailed analysis it can be seen that the number not limited with only four people and there are many differences in names according to rumours. In this article, we will discuss the answers of following questions: "Who are the geniuses of Arabs?" and "What are the nature and the criterions of naming with genius?" and "How they took a stand against Ali in the term of chaos?"

Keywords: Genius, Muawiya b. Abu Sufyan, Mughira b. Shu'ba, Ziyad b. Abih, Amr b. Al-As

Giriş

Arap toplumunda insanların "dâhi" sıfatıyla nitelenmesi, geçmişi çok eskilere dayanan bir uygulamadır. Yaşadığı toplum içinde, standardı aşarak bazı sıra dışı özelliklere sahip olan çoğu insan dâhi olarak meşhur olmuştur. Bahsi geçen kişilere bu vasfın verilmesindeki kriter ise genellikle akli kullanmadaki kabiliyetleri ve kurnazca hareketleri olmuştur. Bu noktada, "dâhi" kelimesinin, Arap dilinde işaret ettiği anlamlara değinmek yerinde olacaktır.

Arap dilinde "dhi" fiili ve bu fiilden ism-i fâil olarak türetilen "dâhi" kelimesi, şu anlamları içermektedir:

- a. Dhy: İsbet etti, başına geldi,¹ üzücü bir şey başa geldi², zeka ve iyi görüş³, Aldatmak, kandırmak, hile yapmak⁴, ustalık, maharet⁵
- b. Dâhi: Akıllı⁶, aslan⁷

Tanımların ortak noktasına bakıldığı zaman, dâhi nitelemesi ile genel anlamda akıllı, kurnaz, cesur, yetenekli ve zorlu kişilerin kasedildiği anlaşılmaktadır. el-Askerî, bu vasfa uyduğu düşünülen İnebe b. Ömer b. Abdurrahman İbnü'l-Hâris b. Hişâm el-Mahzûmî'nin, Kureyş'in dâhilerinden olarak nitelendiğini zikretmektedir.⁸ Ayrıca, asıl istediğine ulaşamayınca onunla aynı özelliğe sahip başka bir şeyi de kabul edenler için darb-ı mesel olarak kullanılan "*Şenn Tabaka'yı buldu*" sözünün kahramanı olan Şenn de Arab'ın dâhilerinden olarak anılan kişilerdendir.⁹

İslâm tarihi kaynaklarında da, rivâyetlere göre bazı isim değişiklikleri olmakla birlikte, yaşadıkları dönemde ve dâhil oldukları olaylarda göstermiş oldukları sıra dışı özelliklerinden dolayı "*Duhâtu'l-Arab*" şeklinde nitelenen şahsiyetlere rastlanmaktadır. Bu şahısların dâhi olarak isimlendirilmesindeki temel kriter ise zekaları ve kabiliyetleri olmuştur.¹⁰

İslâm tarihi kaynaklarında, Duhâtu'l-Arab'ın dört kişi olduğu ve onların da Muâviye b. Ebû Süfyân, Amr İbnü'l-Âs, Muğire b. Şu'be ve Ziyâd b. Ebîh olduğu şeklinde genel bir kabul göze çarpmaktadır.¹¹ Bunlardan Muâviye temkinli davranmak ve meseleleri kuvvete başvurmadan halletmekle, Amr İbnü'l-Âs içinden

¹ el-Herevî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-luğa*, 1. Baskı, Muhammed Avad Mur'ib, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001, VI, 205; İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim b. Ali, 3. Baskı, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1414h., XIV, 275.

² İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvîni, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979, II, 305; el-Firûzâbâdi, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhîr*, 8. Baskı, thk: Mektebu Tahkiki't-Turâs, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005, I, 1284.

³ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, II, 305.

⁴ el-Mursî, Ali b. İsmail b. Sideh, *el-Muhkem ve'l-muhîti'l-a'zam*, 1. Baskı, thk: Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, IV, 413; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 275.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 275.

⁶ el-Herevî, *Tehzibu'l-luğa*, VI, 205; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 275.

⁷ el-Firûzâbâdi, *el-Kâmûsu'l-muhîr*, I, 1284.

⁸ el-Askerî, Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdullah b. Saîd b. İsmail, *Tashîfâtu'l-muhaddisîn*, 1. Baskı, Mahmud Ahmed Mîra, el-Matbaatu'l-Arabiyyetü'l-Hadîse, Kahire, 1402, II, 718. İnebe b. Ömer, Haccac b. Yûsuf zamanında Vâsit'ta yaşamıştır ve Kureyş'in önde gelen simalarındandır. (el-Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzibu'l-kemâl fî esmâi'ricâl*, 1. Baskı, thk: Beşşâr Avâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980, XXI, 425.)

⁹ Şenn adlı Arap dâhilerinden biri, kendi **akıl** ve fetaneti ölçüsünde bir **kadın** bulup evlenebilmek için seyahate çıkar. Bir hayli **zaman** dolaşır fakat kendine uygun birini bulamaz. Nihayet ümitsizlikle geri dönmeye karar vererek atına biner ve yola koyulur. Bir müdet sonra bir bedevi ile yol **arka-daşı** olurlar. Sonrasında gelişen olaylarda Şenn, bedevinin kızı olan Tabaka'yı tanıır ve zekasından dolayı onunla evlenir. (es-Sîrac, Muhammed Ali, *el-Lübâb fî kavâidi'l-luğa*, 1. Baskı, thk: Hayruddin Şemsî Bâşâ, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1983, s. 287.) Tarih kaynaklarında Şenn'in yaşadığı dönemle ilgili net bilgi sunulmamakla birlikte, eldeki bilgilerden onun Câhiliyye döneminde yaşadığı anlaşılmaktadır. (İbn Nâsirüddîn, Muhammed b. Abdullah, *Tavzîhu'l-müştebih*, thk: Muhammed Nuaym el-Arkûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, IX, 147.)

¹⁰ Önkal, Ahmet, "Dühât-ı Arab", *DîA*, İstanbul, 1994, X, 18.

¹¹ Ebu'l-Fadl, İyâd b. Mûsâ b. İyâd Amr, *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafa*, 2. Baskı, Dâru'l-Feyhâ, Ammân, 1407, II, 49; İbn Hadîde, Ebû Abdullah Cemaluddin, *el-Misbâhu'l-mudî fî mitâbi'n-nebiyyi'l-ümmiyyi ve rusulihî ilâ mulûki'l-ard min Arabî ve Acemî*, thk: Muhammed Azîmüddîn, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, ts., I, 187; İbn Kunfuz, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. el-Hatîb, *Vesîletü'l-İslâm bi'n-nebi' (A.S.)*, 1. Baskı, thk: Süleyman el-İd el-Muhâmi, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1984, s. 84.

çıkılması güç ve karışık meseleleri çözmekle, Muğire b. Şu'be süratli ve isabetli karar vermekle, Ziyâd b. Ebîh ise insanları iyi yönetmek ve problemleri halletmekle meşhur olmuşlardır.¹²

Ancak bu şahısların dâhi olduğu hususunda net bir ittifak mevcut değildir. Zira bazı araştırmacılar, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın aslında fevkalâde bir akli güç ve kudrete, büyük bir muhakeme kabiliyetine sahip olmadığını, ancak elindeki maddî ve siyasî imkânlar sayesinde menfaatlerini gözettiğini, yakınlarının ve hatta rakiplerinin bile istek ve arzularını hesaba katarak hareket ettiğini, hasımlarını bazan mevki ve makam vaatleriyle, bazen de propaganda ve komplolarla bertaraf ederek siyasî bir deha örneği ortaya koyduğunu söylemişlerdir.¹³

Yine rivâyetlere bakıldığı zaman dâhi kategorisine dahil edilen kişilerin isimleri ve sayıları konusunda da bir netlik görünmemektedir. Arab'ın dâhilerini dört kişi olarak sayan el-Yâfîî, isimler konusunda farklılık gösteren bir rivâyet nakletmektedir. Buna göre Arab'ın dâhileri; Amr İbnü'l-Âs, Muâviye b. Ebû Süfyân, Urve b. Mes'ûd es-Sekafî ve ismi Mâlik İbnü'l-Hâris olan Eşter en-Nehaî'dir. el-Yâfîî, zikredilen isimlerin ortak özelliklerine da bakarak, "*Sanki bakıldığı zaman bunlar, deha, kurnazlık, görüş sahibi olmak ve tuzak kurmak yönlerinden sınıflandırılmışlar.*"¹⁴ demek suretiyle dâhi nitelemesindeki kriterler hakkındaki yorumunu da aktarmaktadır. İbn Hazm, Abdullah b. Büdeyl'ib babası Büdeyl b. Verkâ'nın da Arab'ın dâhilerinden olduğunu zikretmektedir.¹⁵

İbn Habîb ise, "*el-Muhabber*" adlı eserinde Arab'ın dâhileri olarak Muâviye b. Ebû Süfyân, Ziyâd b. Ebîh, Amr İbnü'l-Âs, Kays b. Sa'd b. Ubâde, Muğire b. Şu'be es-Sekafî ve Abdullah b. Büdeyl ile birlikte altı kişinin ismini saymaktadır.¹⁶

Görünüşe göre Arap toplumunda "*Dâhi*" nitelemesi, yaşadığı dönemde, dâhil olduğu olaylarda aklını iyi kullanabilen, yeri geldikçe kurnazlıklar yapabilen kişiler için kullanılan genel bir ifadedir ve belli bir sayıyla da sınırlı değildir. Buna göre "*Duhâtu'l-Arab*" kavramı da sayısı, şahısları ve sınırları kesin olarak belirlenmiş, kategorik bir sınıflandırmayı ifade etmemektedir. Nitekim, Emevî idaresi adına Abdullah b. Zübeyr ile mücadele eden ve kuşatma sırasında Yezîd b. Muâviye'nin ölüm haberini alması sonucu Abdullah b. Zübeyr'e, Şam'a gelmesi karşılığında kendisine biat edilmesi teklifini yapan Husayn b. Nümeyr'in, aldığı olumsuz cevap karşısında onu kınamak için söylediği "*Senin, Arab'ın dâhilerinden olduğunu söyleyen kişi yalan söylemiştir. Ben seninle gizlice konuşuyorum, sen ise benimle açıkça konuşuyorsun. Ben seni halife olmaya çağırıyorum sen ise beni harbe çağırıyorsun.*" sözü de bu hususu desteklemekte-

¹² Önkal, *a.g.md.*, X, 18.

¹³ Önkal, *a.g.md.*, X, 18.

¹⁴ el-Yâfîî, Abdullah b. Esad b. Ali, *Mir'âtu'l-cinân ve ibratü'l-yakzân fi ma'rifeti mâ yu'teberu min havâdisi'z-zaman*, 1. Baskı, thk: Halil el-Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, I, 88.

¹⁵ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî, *Cemheratü Ensâbi'l-Arab*, 1. Baskı, thk: Komisyon, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 239.

¹⁶ İbn Habîb, Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *el-Muhabber*, thk: Ilse Lichtenstadter, Dâru'l-Âfâki'l-Cediide, Beyrut, ts., s. 184.

dir.¹⁷

Ayrıca “*Dâhî*” nitelemesinde, ahlâkî nitelikler ve faziletlerin bir kriter olarak değerlendirilmediği de görülmektedir. Zira İbn Ömer, “*Rasûlullah’tan sonra Muâviye’den daha iyi bir lider görmedim demiştir. Bunun ardından kendisine Hz. Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali hatırlatıldığında ise, “Vallahi onlar, Muâviye’den daha faziletlidirler ancak Muâviye, onlardan daha iyi liderdir.”*” demiştir.¹⁸

Bu makalede, başlığa da uygun olarak, Ali b. Ebû Tâlib ve onun yönetimi karşısındaki tavırları açısından İbn Habîb’in sunduğu altı isim ekseninde duhâtu’l-Arab konusu ele alınacaktır. Bu aşamada, konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından bahsi geçen altı şahsın kısa biyografilerinin sunulması faydalı olacaktır.

1. Duhâtu’l-Arab’ın Kısa Biyografileri

1.1. Muâviye b. Ebû Süfyân

Tam adı, Muâviye b. Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Abdüşems b. Abdümenâf b. Kusayy b. Kilâb, künyesi de Ebû Abdurrahman’dır. Annesi ise, Hint binti Utbe b. Rebîa b. Abdüşems’tir.¹⁹

Hz. Muhammed’in peygamberliğinden beş, yedi ya da on üç yıl önce doğduğuna dair rivâyetler bulunmaktadır fakat en meşhuru, beş yıl önce olduğudur.²⁰ Muâviye, babası ve kardeşi Mekke’nin fethi sırasında Müslüman olmuşlardır.²¹ Kendisi, Hudeybiye yılında Müslüman olduğunu ve bunu Ebû Süfyân’dan gizlediğini söylemiştir. Bu konuda, “*Rasûlullah (sav), Mekke’nin fetih günü şehre girdi. Ben de Müslüman olduğumu açıkladım ve onunla karşılaşmamı merhabalaştım.*” demiştir.²² Müslüman olduğunda on sekiz yaşındaydı.²³ Ebû Ömer, Muâviye ve babasının, Müellefe-i Kulûbtan olduğunu söylemektedir.²⁴

Rasûlullah’ın (sav) yanında Huneyn ve Tâif gazvelerine katılmıştır. Rasûlullah’tan hadisler rivayet etmiş²⁵ ve onun vahiy kâtipliğini yapmıştır.²⁶

Ömer İbnü’l-Hattâb ise, Muâviye’nin kardeşi Yezîd b. Ebû Süfyân’ın vefa-

¹⁷ ed-Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, 1. Baskı, *el-Ahbârü’t-tivâl*, thk: Abdulmun’im Âmir, Dâru İhyâit-Turâsî’l-Arabî, Kahire, 1960, s. 268.

¹⁸ İbnü’l-Esîr, İzzuddin, *Üsdü’l-ğâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe*, 1. Baskı, thk: Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994, V, 201.

¹⁹ İbn Sa’d, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d b. Munî, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 1. Baskı, thk: İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut, 1968, VII, 406; el-Bağdâdî, el-Hatîb, Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî, *Târîhu Bağdât*, 1. Baskı, thk: Beşşâr Avâd Ma’rûf, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut, 2002, I, 574; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf Abdullah b. Muhammed, *el-İstîâb fî ma’rifeti’l-ashâb*, 1. Baskı, thk: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru’l-Cil, Beyrut, 1992, III, 1416; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe*, V, 201.

²⁰ el-Askalânî, Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi’s-sahâbe*, 1. Baskı, thk: Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1415., VI, 120.

²¹ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1416; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, V, 201.

²² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VII, 406; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, V, 201.

²³ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, I, 574.

²⁴ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1416.

²⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VII, 406.

²⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, VII, 406; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, I, 574; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1416; el-Askalânî, *el-İsâbe*, VI, 120.

tından sonra onu Şam valiliğine atamıştır. Osman b. Affân zamanında da aynı görevine devam etmiştir.²⁷

Muâviye b. Ebû Süfyân, Şam'da 20 yıl valilik, bir o kadar da halifelik yapmıştır. Valiliğinin 4 yılı Hz. Ömer zamanında, 12 yılı Hz. Osman zamanında, geri kalan 4 yılı Hz. Ali zamanında olmuştur. Sonra Şam halkı, 38/658 ya da 39/659 senesinde ona biat etmiş ve Hz. Hasan ile taraftarlarının da biat etmesiyle birlikte insanlar onun halifelğinde birleşmiştir. Bu sebeple 41/661 yılına "Âmu'l-Cemâa" (Birlik Yılı) adı verilmiştir.²⁸

60/680 senesinde Recep ayının ortasında Perşembe gecesi 78 yaşında vefat etmiştir.²⁹ Bir görüşe göre 86 yaşında, başka bir görüşe göre 59/679 senesinde 82 yaşında vefat etmiştir.³⁰

1.2. Ziyâd b. Ebîh

Tam adı, Ziyâd b. Ebû Süfyân b. Harb b. Ümeyye b. Abdüşems'tir.³¹ Annesi, Hâris b. Kelede es-Sekafî'nin cariyesi olan Sümeyye'dir.³² Bu sebeple Ziyâd b. Ümmihi ve Ziyâd b. Sümeyye de denilmiştir.³³ Ziyâd b. Ebîh ve Ziyâd b. Sümeyye diye meşhurdur.³⁴ Muâviye'nin saflarına katılmadan önce Ziyâd b. Ubeyd es-Sekafî diye de anılmıştır.³⁵ Künyesi Ebu'l-Muğire'dir.³⁶

Hicret senesinde doğmuştur. Bazı rivayetlere göre ise Hicretten önce veya Bedir günü doğmuştur.³⁷ Babasının ismi Ubeyd'dir. Hâris, cariyesi olan Sümeyye'yi Ubeyd ismindeki bu Rûm kölesiyle evlendirmiştir.³⁸ Anlatıldığına göre Ebû Süfyân, Cahiliye döneminde Taif'e geldiği zaman Sümeyye ile cinsel ilişkide bulunmuş, bunun ardından da Sümeyye Ziyâd'ı, Ubeyd'in yatağında doğurmuştur.³⁹ Sonraki zamanlarda Ziyâd, babası Ubeyd'i 1000 dirheme satın almış ve serbest bırakmıştır.⁴⁰

Ziyâd, genç yaşta Hz. Ebûbekir zamanında Müslüman olmuştur.⁴¹ Kurrâdan veya fukahâdan olmamakla birlikte meşhur birisiydi.⁴² Arabın dâhilerinden, hatiplerinden ve fasihlerindedir. Rasûlullah ile sohbeti ve ondan ri-

²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 406; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, I, 574; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1416; el-Askalânî, *el-İsâbe*, VI, 120.

²⁸ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1418.

²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 407; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1418; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 201.

³⁰ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1418; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 201.

³¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 99; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 336.

³² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 99; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, II, 523; es-Safedî, Salâhuddin Halil b. Aybek b. Abdullah, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk: Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut, 2000, XV, 6.

³³ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, II, 523

³⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 336.

³⁵ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, II, 523; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 336.

³⁶ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, II, 523; el-Askalânî, *el-İsâbe*, II, 527.

³⁷ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, II, 523; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 336.

³⁸ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XV, 6.

³⁹ ez-Zehabî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kâymâz, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2006, IV, 475; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XV, 6.

⁴⁰ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, II, 523; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 336;

⁴¹ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 475; el-Askalânî, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, II, 527.

⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 99.

vâyeti yoktur.⁴³ Ebû Ömer onu, sahâbenin arasında zikretmiş, ancak sahâbe olduğuna dair bir delil zikretmemiştir. İbn Asâkir ise onun, Rasûlullah zamanında yaşadığını ancak onu görmediğini söylemiştir.⁴⁴

Ziyâd, Hz. Ömer'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de hadîsler rivayet edilmiştir.⁴⁵ Basra valiliğini yürüten Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin kâtipliğini yapmıştır.⁴⁶ Hz. Ömer onu Basra'nın bazı vergileri için görevlendirmiştir.⁴⁷

Muâviye b. Ebû Süfyân, Ali taraftarlarıyla yaptığı mücadelede onun, kendisine katılmasını istemiştir.⁴⁸ Bu sebeple Ebû Süfyân'ın velâyetine geçirmiş ve kardeş olarak kendi yanına almıştır.⁴⁹ Sonra onu Basra valiliğine atamış, ardından buna Kûfe valiliğini de eklemiştir.⁵⁰

Emevî Devleti yıkıldıktan sonra Ziyâd b. Ebîh diye anılmaya başlayan⁵¹ Ziyâd, 53/673 senesinde vefat etmiştir.⁵²

1.3. Kays b. Sa'd b. Ubâde

Tam adı, Kays b. Sa'd b. Ubâde b. Düleym b. Hârise b. Ebî Huzeyme b. Sa'lebe'dir⁵³ ve Hazrec kabilesindedir.⁵⁴ Künyeleri; Ebû Abdullah, Ebû Abdulmelik⁵⁵, Ebû Sâbit⁵⁶ ve Ebu'l-Fadîl⁵⁷'dir. Annesi Fûkeyhe binti Ubeyd b. Düleym b. Hârise'dir.⁵⁸

Babası Sa'd b. Ubâde tarafından, hizmet etmesi için Rasûlullah'ın yanına getirilmiştir. Rasûlullah'ın hizmetçisi ve hâcibiydi.⁵⁹ Bazı gazvelerde Rasûlullah'ın sancağını taşımıştır.⁶⁰

Kays, sahâbenin erdemlilerindendi. Dâhi Araplardan birisidir. Doğru görüşlü ve harp konusunda zeki birisidir.⁶¹

Ayrıca Kays b. Sa'd, kendi döneminin en uzun boylu kişilerdendi. Muâviye'nin halifeliği zamanında, kendisiyle yarışmak isteyen Bizans kralı, uzun boylu

⁴³ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, II, 523; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 336.

⁴⁴ el-Askalânî, *el-İsâbe*, II, 527.

⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 99; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 475.

⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 99; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 336; el-Askalânî, *el-İsâbe*, II, 527.

⁴⁷ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, II, 523; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 336.

⁴⁸ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 336.

⁴⁹ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XV, 6; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 475.

⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 99.

⁵¹ el-Askalânî, *el-İsâbe*, II, 527.

⁵² el-Askalânî, *el-İsâbe*, II, 528.

⁵³ İbn Kâni', Ebu'l-Hüseyn Abdülbâkî, *Mu'cemu's-sahâbe*, 1. Baskı, thk: Salâh b. Sâlim el-Masrâfi, Mektebetü'l-Ğurebâi'l-Eseriyye, Medine, 1418, II, 346; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1289; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, I, 529.

⁵⁴ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 404.

⁵⁵ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, I, 529; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1289; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 404.

⁵⁶ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 403.

⁵⁷ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1289; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 404.

⁵⁸ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1289; el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, I, 529.

⁵⁹ el-Asbahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshâk b. Musa, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 1. Baskı, thk: Âdil b. Yusuf el-Azâzî, Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1998, IV, 2308; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 404.

⁶⁰ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, I, 529; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 403.

⁶¹ el-Asbahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, IV, 2308; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 404; el-Laḥcî, Abdullah b. Saïd b. Muhammed İbâdî, *Münthehe's-sü'l alâ vesâilil-vusûl ilâ şemâilil-Rasûl*, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 2005, II, 601.

adamlarını öne sürerek bununla övününce Muâviye onun mektubuna cevaben, uzun boylu olarak Kays b. Sa'd'ın pantolonunu göndermiştir.⁶²

Kays b. Sa'd b. Ubâde, 60/681 senesinde Medine'de vefat etmiştir.⁶³

1.4. Amr İbnü'l-Âs

Tam adı, Amr İbnü'l-Âs b. Vâil b. Hişâm b. Saîd b. Sa'd b. Sehm b. Amr b. Husays b. Ka'b b. Lüey⁶⁴, künyesi ise Ebû Abdullah'tır. Annesi, Benî Aneze'den Nâbiğa'dır.⁶⁵

Müslüman olmadan önce, Kureyş'in temsilcisi olarak Habeşistan'a gitmiş ve hicret eden Müslümanlar'ın iade edilmesini istemiş ancak başarılı olamamıştır.⁶⁶

Henek savaşından sonra Habeşistan'a gitmiş ve orada Necâşî'nin yanında Müslüman olmuş ardından da Halid b. Velid ve Osman b. Talha ile birlikte Medine'ye gitmişlerdir.⁶⁷

Harp bilgisi ve kurnazlığından dolayı Rasûlullah tarafından Zatu's-Selâsil'e giden orduya komutan olarak atanmıştır.⁶⁸ Rasûlullah onu daha sonra da Uman'a vali olarak atamıştır ve Rasûlullah vefat edinceye kadar orada kalmıştır. Hz. Ömer, Yezid b. Ebû Süfyân'ın ölümünün ardından onu Filistin ve Ürdün yönetimine atamıştır. Mısır'ı fethetmiş ve Hz. Ömer şehit edilinceye kadar Mısır valiliğini yürütmüştür. Hz. Osman da onu 4 yıl valilikte bıraktıktan sonra görevden almıştır.⁶⁹ Muâviye'nin halifeliği zamanında da Mısır valiliği yapmıştır.⁷⁰

Amr İbnü'l-Âs, 43/663 senesinde Ramazan bayramı gecesinde Mısır'da vefat etmiştir.⁷¹

1.5. Muğire b. Şu'be

Tam adı, Muğire b. Şu'be b. Ebû Âmir b. Mes'ûd b. Ma'teb b. Mâlik b. Ka'b b. Amr b. Sa'd b. Avf b. Kays'tır ve Sakîf kabilesindedir. Künyesi Ebû Abdullah, bir görüşe göre ise Ebû Îsâ'dır. Kendisi ise, Rasûlullah'ın, kendisini "*Ebû Îsâ*" diye, Ömer İbnü'l-Hattâb'ın da "*Ebû Abdullah*" diye künyelediğini söylemiştir.⁷² Annesi ise Ümâme binti'l-Efkam Ebû Ömer'dir.⁷³

Muğire b. Şu'be b. Ebî Âmir es-Sekâfî, Hudeybiye umresinden önce Müslüman olmuş, Hudeybiye'ye ve Rıdvân biatına katılmıştır.⁷⁴ Ayrıca Yemâme sa-

⁶² İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1. Baskı, thk: Ali Şîrî, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Kahire, 1998, V, 359.

⁶³ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1290.

⁶⁴ İbn Kâni', *Mu'cemu's-sahâbe*, II, 213; el-Asbahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, IV, 1987; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1184; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 232.

⁶⁵ el-Asbahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, IV, 1987; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1184; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 232.

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 232.

⁶⁷ el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, IV, 1987; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1185.

⁶⁸ el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, IV, 1987; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1186; ed-Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed İbnü'l-Hasan, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi'n-nefis*, Dâru Sâdir, Beyrut, ts., II, 292.

⁶⁹ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1187.

⁷⁰ ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, II, 292.

⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, IV, 197; el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, IV, 1988; ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, II, 292.

⁷² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 238.

⁷³ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1445; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 238.

⁷⁴ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1445; Ebu'l-Fadl, *eş-Şifâ*, I, 285; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 238; ez-

vaşına, Şam'ın fethine, Kadisiyye ve Nihâvent savaşlarına da katılmıştır. Bir gözünü Yermük'te kaybetmiştir.⁷⁵

Ömer İbnü'l-Hattâb tarafından Basra'ya vali olarak atanmış, aleyhinde zina isnadı yapılıncâ azledilmiş ve sonra da Kûfe'ye atanmıştır. Hz. Ömer şehit olunca kadar göreve devam etmiştir. Hz. Osman da onu görevinde tutmuş ancak bir süre sonra azletmiştir.⁷⁶

İmam Malik, Muğîre'nin çok sayıda kadınla evlenen birisi olduğunu söylemiştir. Onun 80, hatta 300 kadınla evlendiğini söyleyenler de olmuştur.⁷⁷

Muğîre, zekası ve kurnazlığıyla da tanınmıştır. Şa'bî'nin, Kabîsa b. Câbir'den naklettiği şu sözü de bunu desteklemektedir: "Muğîre b. Şu'be ile arkadaşlık yaptım. Sekiz kapılı bir şehir olsa ve kapılarının her birisinden sadece kurnazlıkla çıkılacak olsa Muğîre, onun kapılarından çıkardı."⁷⁸

Muğîre b. Şu'be, 50/670 senesinde Kûfe'de vefat etmiştir.⁷⁹

1.6. Abdullah b. Büdeyl

Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ b. Abduluzâ b. Rebîa el-Huzâî,⁸⁰ Huzaâ'nın reisiydi.⁸¹ Mekke'nin fethinden önce babasıyla birlikte Müslüman olmuş, Huneyn ve Taif'e katılmıştır.⁸²

Ömer İbnü'l-Hattâb zamanında fetih hareketlerinde etkin rol oynamıştır. Halifenin emriyle Kum ve Kâşân'ı fethetmiştir.⁸³ Ebû Musâ el-Eş'arî de Abdullah b. Büdeyl'i gazveye göndermiş, o da Horasan'ın kapısı konumundaki iki kale olan Kirmân ve Tabeseyn'e kadar gelmiş ve bol ganimet elde etmiştir. Tabeseyn'den bir topluluk ise Hz. Ömer'e gelerek anlaşma yapmışlar ve 60.000 ya da 75.000 dirhem ödemeyi kabul etmişlerdir.⁸⁴

Kardeşi Abdurrahman b. Büdeyl ile birlikte Sıffin'de öldürülmüştür. Hz. Ali taraftarıydı. Savaşta Muâviye'nin yanına kadar gelmeyi başarabilmiş fakat onun yanındakiler tarafından öldürülmüştür.⁸⁵

2. Ali b. Ebû Tâlib'e Karşı Konumları

Kaynaklara bakıldığı zaman, Arap tarihinin değişik dönemlerinde birçok insanın; akıl, yetenek ve kurnazlık gibi vasıflarından dolayı "dâhî" olarak nitelendikleri görülmektedir. Ancak İslâm tarihi kaynaklarında ağırlıklı olarak ismi

→ →

Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdulbâkî Yusuf b. Ahmed b. Şihâbüddîn b. Muhammed, *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-mevâhibi'l-ledünniyye bi'l-minehi'l-Muhammedîyye*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996, IV, 557.

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 238.

⁷⁶ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, IV, 1446; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 238; el-Laḥcî, *Münthe's-sü'l*, I, 461.

⁷⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 360.

⁷⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 359.

⁷⁹ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, IV, 1446; ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, IV, 557.

⁸⁰ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, III, 872; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, III, 184.

⁸¹ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, III, 872.

⁸² İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, III, 872; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, III, 184.

⁸³ el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ, *Futûhu'l-büldân*, Dâru'l-Hilâl, Beyrut, 1988, s. 306.

⁸⁴ el-Belâzurî, *Futûhu'l-büldân*, s. 390; et-Taberî, Muhammed b. Ceîr, *Târîhu'l-ümem ve'l-mulûk*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1407, II, 554; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 1. Baskı, thk: Ömer Abdusselâm Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1997, II, 423; İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Divânü'l-mebde' ve'l-haber fi Târîhi'l-Arab ve'l-Berber ve men Âsarahum min zevî'ş-şe'ni'l-ekber*, 2. Baskı, thk: Halîl Şehâde, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998, II, 566.

⁸⁵ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, III, 872.

zikredilen altı kişi, aynı zamanda Hz. Ali dönemindeki hilâfet çekişmelerinde de etkin rol oynamışlardır. Makalenin bu bölümünde ise, yukarıda kısa biyografileri sunulan altı dâhinin, Hz. Ali'nin yönetimine karşı sergiledikleri tavırları ve dâhîlik vasıflarının, bu aşamadaki yansımaları ele alınmaktadır.

2.1. Ali b. Ebû Tâlib'in Karşısında Yer Alanlar

2.1.1. Muâviye b. Ebû Süfyân

Muâviye b. Ebû Süfyân, Ali b. Ebû Tâlib'in halife seçildiği andan itibaren ona karşı muhalif tavır takınmaya başlamış ve bu tavrını sonuna kadar sürdürmüştür. Ali b. Ebû Tâlib'in halife olmasından sonra Ümeyye oğulları ve özellikle de Muâviye b. Ebû Süfyân, yeni halifeyi tanımayı reddetmişlerdir. Hatta Ümeyye oğullarının bir kesimi, Ali b. Ebû Tâlib'in halifeliğini tanımayan diğer muhaliflerle birleşerek 36/656 yılında ona karşı Cemel savaşında savaşmış ve mağlup olmuşlardır.⁸⁶

Şöyle ki Hz. Osman katledildiği zaman halife olarak Hz. Ali'ye biat edilmişti. Ancak Basra halkı ona biat ederken Medine halkı da Talha ve Zübeyr'e biat etmişti. Hz. Aişe ise henüz Hz. Osman kuşatma altındayken umre için gitmişti. Dönüş yolunda kendisine Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberi ulaşınca Mekke'ye geri dönmüş ve ardından Talha, Zübeyr, Mervân b. Hakem, Abdullah b. Âmir ve Yemen valisi Ya'lâ b. Münebbih de ona katılmışlardı. Mekke'de toplandıkları zaman Hz. Osman'ın kanının talebi üzerinde istişare ederek Muâviye'nin mekânı olan Şam'a gitmeye niyetlenmelerine rağmen Abdullah b. Âmir onları Basra'ya yönlendirmişti. Basra'da Hz. Ali'nin Basra valisi olan Osman b. Hunejf'i yakalayarak hapse atmaları üzerine Hz. Ali, Kûfelilerden de yardım isteyerek onların üzerine yürümüştür. Çıkan çatışmada Talha ve Zübeyr gibi önemli şahsiyetler de öldürülmüştür.⁸⁷

Cemel topluluğunu oluşturanlara bakıldığı zaman, Hz. Osman'ın kanını talep edenler, Hz. Ali'ye biat etmekten kaçınanlar ve ona muhalif olanlardan meydana gelen dağınık bir topluluk olduğu görülmektedir.⁸⁸ Yani Cemel topluluğu Hz. Osman'ın katlinden önce birbirilerine karşı iyi hisler beslemeyen kimseler tarafından oluşturulmuştu. Hakikatte hepsi bir şeylerin peşinde, fakat görünüşte herkes Hz. Osman'ın kanını talep etmekteydi.⁸⁹

Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından Hz. Ali yönetimi üstlenince hemen Muâviye'yi görevden azletmek istemişti. Muâviye ise taraftarlarını Hz. Osman'ın intikamını almaya çağırarak Hz. Ali'yi, üçüncü halifenin katledilmesiyle itham etmiştir.⁹⁰ Bunlara ilaveten Hz. Ali'nin Şam'a atadığı Sehl'i de Muâviye'nin atlıları karşılayıp geri çevirmişlerdir. O da Hz. Ali'nin yanına geri gelmiş ve bunun

⁸⁶ Aycan, İrfan, Sarıçam İbrahim, *Emeviler*, TDV Yayınları, Ankara, 2008, s. 3.

⁸⁷ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Meârif*, 2. Baskı, thk: Servet Ukkâşe, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire, 1992, s. 208.

⁸⁸ Aycan, İrfan, *Saltanata giden yolda Muâviye b. Ebû Süfyân*, 2. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s. 94.

⁸⁹ Aycan, *a.e.*, s. 95.

⁹⁰ ez-Ziriklî, Hayreddin Mahmûd b. Muhammed, *el-A'lâm*, 15. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 2002, VII, 261.

üzerine Hz. Ali, Muâviye'nin baş kaldırdığını ve Şamlıların da ona biat ettiğini anlamıştır.⁹¹

Aslında Hz. Ali Şam'a Abdullah b. Abbas'ı atamak istemişti. O ise: “*Muâviye ve arkadaşları dünya ehlidir. Ne zaman onları tayin edersen, kimin tayin ettiğini onları ilgilendirmez. Ne zaman azledersen, “Bu iş şûrasız halledildi, sahibimizi öldürdüler” derler, Şamlıları ve Iraklıları aleyhinde kışkırtırlar*” diyerek görevden affını istemiştir.⁹² Bu ifadeler, Muâviye'nin muhalefetteki tavrını açıklaması açısından da manidardır.

Cemel savaşı, Hz. Ali'nin üstünlüğüyle sonuçlandıktan sonra merkezî otoriteye itaati kabul etmeyen Şam valisi Muâviye belirli bir hareketlilik içine girerek muhalefetini ileri boyutlara taşımıştır. Bu bağlamda Hz. Osman'ın eşi Nâile'nin gönderdiği kanlı gömlek ve ona yardımcı olmayan ve olayların tahrikçileri olarak takdim edilen Ensâr ve Muhâcir'den bazı kimselerin isimlerinin bulunduğu mektup Şam halkını Hz. Ali'ye karşı kışkırtmıştır.⁹³

Bunun ardından Hz. Ali, 37/657 yılında 95.000 askerle Muâviye'nin üzerine yürümek için Kûfe'den yola çıkmıştır. Buna karşılık Muâviye de 80.000 den fazla askerle Şam'dan yola çıkmış ve iki ordu Siffîn'de karşılaşmıştır.⁹⁴ Siffîn savaşı, hilâfetin bütünlüğünü sağlamak için gayret sarfeden Hz. Ali ile ona karşı bilinçli bir şekilde biatten geri duran Muâviye arasındaki iktidar mücadelesini nihâi noktaya götüren ilk sıcak karşılaşma olmuştur.⁹⁵ İki taraftan birçok kişinin öldüğü bu savaşın ardından şartların da zorlamasıyla Ali b. Ebû Tâlib, Tahkîm'e gitmeyi kabul etmek zorunda kalmış ve Ali b. Ebû Tâlib'in hakemi olan Ebû Musa el-Eş'arî ile Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hakemi olan Amr İbnü'l-Âs Ezruh'ta bir araya gelmişlerdir.⁹⁶ Ancak çözüm için yapılan bu toplantı, olayın daha da içinden çıkılmaz bir hâl almasına sebep olmuştur.

Tahkîm olayı ile birlikte önemli bir avantaj elde eden Muâviye, hâkimiyetini Şam dışına yayma zamanının geldiğine karar vermiştir. Zira zaman, onun lehine Hz. Ali'nin aleyhine işlemekteydi. Muâviye, Hz. Osman'ın kanını talep ederek yola çıkmışken artık hâkimiyetini Şam dışına yayma çabasındaydı. Kısacası Muâviye, koşullara ve karşılaştığı duruma göre siyâset geliştirmiştir.⁹⁷

Ali b. Ebû Tâlib Hâricîler tarafından öldürüldüğü zaman Muâviye Irak'a gitmiş ve Hz. Hasan onun yanına gelip de aralarında anlaşma oluncaya kadar bir bölgede konaklamıştır. Ardından Kûfe'ye gelmiş ve Hz. Hasan, hilâfetini ona devretmiştir. Yönetimin tekrar tek elde toplandığı bu yıla da “*Âmu'l-Cemâa*” adı

⁹¹ ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 141.

⁹² Taberî, *Tarih*, II, 703.

⁹³ el-Belâzurî, *Cümel min ensâbi'l-eş'râf*, 1. Baskı, thk: Süheyl Zekkâr, Riyâd es-Zerkalî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, V, 592-593.

⁹⁴ İbni Abdîrabbih, Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed, *el-İkdu'l-Ferîd*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1404, V, 85.

⁹⁵ Aycan, *Saltanata giden yolda Muâviye b. Ebû Süfyân*, s. 103.

⁹⁶ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 2. Baskı, thk: Ekrem Ziyâ el-Umerî, Dâru'l-Kalem, Müessesetü'r-Risâle, Dimaşk, Beyrut, 1397, ss. 191-192.

⁹⁷ Demircan, Adnan, *Ali-Muâviye kavgası*, Beyân Yayınları, İst., 2002, s. 173.

verilmiştir.⁹⁸

Ümeyye oğulları ile Hâşim oğullarının geçmişlerine ve ileriki dönemlerde meydana gelen olaylara bakıldığı zaman her ne kadar Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hz. Ali'ye muhalefetinin görünüşteki sebebi Hz. Osman'ın kanının talep edilmesi gibi görünse de asıl sebep kabile asabiyetidir ve kökleri iki kabile arasında eskiden beri yaşanan çekişmelere kadar dayanmaktadır. Zira iki kabilenin dedeleri zamanında Hâşim b. Abdümenâf, icraatlarıyla hem kendi kabilesi hem Arabistan'daki diğer kabileler ve komşu devletlerin hükümdarları nezdinde itibar kazanınca kardeşi Abdüşems'in oğlu Ümeyye, Hâşim'in nüfuzunu kıskanarak onu "*münâfere*"ye (nesep, şan ve şeref konusunda karşılıklı övünme) davet etmiştir. Münâfere neticesinde amcasına yenilen Ümeyye, önceden kararlaştırılan şartlara göre elli deve vermek ve on yıl müddetle Dimaşk'ta ikamet etmek zorunda kalmış ve bu olay, Kureyş arasında İslâm'dan sonra da kendisini gösteren Hâşimî-Emevî çekişmesine zemin hazırlamıştır.⁹⁹

Aynı şekilde Hz. Peygamber İslâm davetine başladığında da Kureyşliler, putperestliğin yıkılması sonucu Arap kabileleri yanında elde etmiş oldukları dinî üstünlükle ticarî nüfuz ve menfaatlerinin kaybolacağından endişe ettikleri için İslâm'a muhalefette Ümeyye oğulları ile Mahzum oğulları'nın başı çektikleri görülmektedir. Bu arada Resûl-i Ekrem'e karşı duyulan kıskançlık ve rekabet hisleri de bazı Kureyş ileri gelenlerinin ona inanmasına engel olmuştur. Ebû Cehil ile Velîd b. Muğîre gibi şahısların Hz. Peygamber'e karşı çıkmalarında Câhiliye taassubundan kaynaklanan kabile asabiyetinin önemli etkisi olduğu görülmektedir.¹⁰⁰

2.1.2. Amr İbnü'l-Âs

Amr İbnü'l-Âs da başından itibaren Hz. Ali'nin karşısında yer almıştır. Hz. Osman'ın katlinden sonra Hz. Ali'ye biat edildiği haberini alınca hiç memnun olmamıştır. Olayların seyrini takip etmiş ve insanların ne yaptığına bakmıştır. Bu süreçte Talha ve Zübeyr'in Hz. Aişe ile birlikte Hz. Ali'ye karşı çıktıklarını, Muâviye'nin ise, Hz. Osman'ın kanını talep ederek biat etmek istemediğini ve insanların ona karşı kıskırttığını öğrenmiştir.¹⁰¹

Amr, bu sırada Filistin'de beklemekteydi. Oğullarıyla istişare etti. Abdullah, bu tür işlerden uzak durmasını ve insanlar bir imam üzerinde birleştiğinde gidip ona biat etmesini tavsiye etmiştir.¹⁰² Muhammed ise onun Arap önderlerinden biri olduğunu, bu işler olup biterken dışarıda kalmaması gerektiğini söylemiştir.¹⁰³ Amr ise görüşleri dinledikten sonra, "*Abdullah! Sen bana ahretim için daha hayırlı olanı söyledin. Muhammed! Sen ise dünyam için en şerefli, ahretim*

⁹⁸ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, I, 574.

⁹⁹ Avcı, Casim, "Kureyş", *DIÂ*, İstanbul, 2002, XXVI, 443.

¹⁰⁰ Avcı, *a.g.m.*, XXVI, 443.

¹⁰¹ Taberi, *Tarih*, III, 69; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 627-628.

¹⁰² el-Ya'kûbî, Ahmed b. İshak b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Dâr-u Sâdir, Beyrut, ts, II, 184; İbnü'l-Cevzî, Cemaluddin Ebu'l-Ferec, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1. Baskı, thk: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dârul-Kütübi'l-İlimiyye, Beyrut, 1992, V, 100.

¹⁰³ İbn Sa'd, *Tabakat*, IV, 254; Yakubi, *Tarih*, II, 184; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 100.

için de en şerli olanı söyledin" demiştir.¹⁰⁴ Aslında Amr İbnü'l-Âs'ın bu sözü, seçtiği yolun, ahliyeti için iyi bir yol olmadığı halde menfaat için hareket ettiğini itiraf ettiğini göstermektedir.

Ali b. Ebû Tâlib ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasındaki anlaşmazlık belirme-ye başlayınca Muâviye, Amr İbnü'l-Âs'ı, Hz. Ali'nin karşısında kendisiyle birlikte savaşmaya çağırmıştır. O da bu davete cevaben, "*Mısır valiliğini bana vermezsen sana destek vermem*" diyerek bunun karşılığı olarak Mısır valiliğini istemiştir. Muâviye her ne kadar başlangıçta kızarak bunu kabul etmediyse de sonra pişman olmuş ve isteğini kabul etmiştir.¹⁰⁵ Bunun ardından Amr İbnü'l-Âs, Muâviye'nin tarafında yerini almış ve onun yanında Sıffin'e ve Tahkîm olayına katılmıştır. Sonra Mısır'a vali olarak atanmış ve 43/664 senesinde ölünceye kadar orada kalmıştır.¹⁰⁶

Sıffin savaşında Muâviye'ye, mızrakların ucuna Kur'an sayfaları takarak Kur'an'a çağırılmayı tavsiye eden ve bunun ardından Irak ordusunda ihtilaf ortaya çıkmasına sebep olarak olayın Tahkîm'e kadar gitmesine yol açan kişi Amr İbnü'l-Âs'tır.¹⁰⁷

Amr, Hakem olayında da etkin rol oynamış ve Hz. Ali'nin hakemi olan Ebu Musa el-Eş'arî ile anlaşarak, Hz. Ali ile Muâviye'yi halifelikten hal' etme kararı almışlar, fakat Amr İbnü'l-Âs sözünde durmamıştır.¹⁰⁸

Hakem olayından sonra atanmak istendiği valilikler konusunda Muâviye ile arasında huzursuzluk çıkmışsa da, Muâviye b. Hudeyc'in araya girmesiyle durum düzeltilmiş ve tekrar onun emrine uyması karşılığında 39/659 senesinin sonunda Mısır valiliğine atanmıştır. İki veya üç sene sonra da vefat etmiştir.¹⁰⁹

2.2. Ali b. Ebû Tâlib'in Yanında Yer Alanlar

2.2.1. Kays b. Sa'd b. Ubâde

Kays b. Sa'd, başından sonuna kadar Hz. Ali'nin yanında yer almış, Hz. Ali ile birlikte Cemel, Sıffin ve Nehrevân savaşlarına katılmıştır. O öldürülünceye kadar yanından hiç ayrılmamıştır. Hz. Ali onu Mısır'a vali olarak atadığı zaman bu durum Muâviye'yi sıkıntıya sokmuş ve ona karşı çözüm üretememiştir.¹¹⁰

Hz. Ali'nin Kays b. Sa'd'ı Mısır'a vali tayin etme sebepleri arasında şunlar sayılabilir: Birincisi Hz. Ali'nin halifelikliğini tanımayan Muaviye Mısır'ı ele geçirmek istemekteydi. Bu yüzden oraya atanacak valinin muhaliflere karşı mücadele edebilecek güçlü bir kişiliğe sahip olması gerekmektedir. İkincisi Mısır'da Hz. Osman'ın yönetiminden memnun olmuş, yönetim ile birlikte çalışmış, bölgenin gelirlerinden birinci derecede yararlanma hakkına sahip fethe katılmış gaziler yaşamaktaydı. Bunları kontrol altında tutabilmek için, tayin edilecek valinin Mı-

¹⁰⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, IV, 254; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 100.

¹⁰⁵ el-Belâzurî, *Cümel min ensâbi'l-eşraf*, II, 283.

¹⁰⁶ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1188.

¹⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, IV, 193.

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, IV, 194.

¹⁰⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, IV, 195.

¹¹⁰ el-Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf b. Ya'küb, *Kitâbu'l-vulât ve'l-kudât*, 1. Baskı, thk: Muhammed Hasan İsmail, Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 19; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1290; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 404.

sır'ın fethine katılmış ve gazilerle aynı haklara sahip olan bir kişi olması gerekmektedir. Üçüncü olarak atanacak valinin, gerek Muâviye'ye karşı gerekse mevcut muhalefete karşı halkın desteğini alabilecek ve onlara göre İslâm'da önceliği olan bir kişi olmalıydı. Dördüncüsü siyasi iktidar mücadelesinin başladığı bir dönemde, tayin edilecek valinin halifenin güvenini kazanmış ve siyasetten anlayan ilkeli bir kişi olmalıydı. İşte Hz. Ali, zikredilen bu özelliklerin hemen hepsine sahip olan Kays b. Sa'd'ı bu göreve atamıştır.¹¹¹

Bunun ardından Muâviye, Kays b. Sa'd'ı kendi tarafına çekmeye çalışmış ve bu amaçla ona mektuplar göndermiştir. Onun Kays'a yazdığı mektuplardan birisi şu şekildedir:

“Allah'ın selamı üzerine olsun. Siz Osman b. Affân'ı, kendisine ve yakınlarına olan düşkünlüğünden, vurdğu kırbaçtan, birisine hakaret etmesinden, diğerini sürgüne yollamasından ve (tecrübesiz) gençleri vali yapmasından dolayı suçlu bulup intikam aldıysanız, onun kanını akıtmanızın caiz olmadığını biliyorsunuz. Siz bunu yapmakla büyük bir suç işlediniz ve ağır bir yük yüklendiniz. Ey Kays b. Sa'd! Allah'a tövbe et. Çünkü sen Osman b. Affan aleyhine kışkırtanlar içindeydin... Arkadaşına (Ali) gelince, biz onun insanları Osman b. Affân'a karşı kışkırttığını, öldürmeye teşvik ettiğini ve bu yüzden onların onu öldürdüklerini kesin olarak biliyoruz. Senin aşiretinin büyük bölümü Osman'ın öldürülmesi konusunda suçsuz değildir. Ey Kays! Eğer imkânın varsa Osman'ın kanını talep edenlerle birlikte ol ve bu konuda bize katıl. Zafer kazandığım takdirde, hayatta olduğum sürece, Basra ve Küfe'nin idaresi senin; hâkimiyetim devam ettiği müddetçe Hicaz'ın idaresi arzu ettiğin yakınlarından birinin olsun. Bundan başka arzu ettiğin ne varsa benden iste. Zira istediğin her şeyi sana veririm. Sana yazdıklarım ile ilgili görüşünü bana yaz. Vesselam.”¹¹²

Ancak bütün çabalarına rağmen Kays b. Sa'd'ı yanına çekmeyi başaramayan Muâviye, hileye başvurmuş ve Hz. Ali'yi kandırmıştır. Kays'ın, kendisiyle birlikte Hz. Osman'ın kanını talep ettiği imajını vermiş, haber Hz. Ali'ye ulaşınca o da Kays'ı görevden almıştır. Bunun ardından da Mısır elden çıkmıştır.¹¹³ Halbuki bu iddialar gerçeği yansıtmamaktaydı. Çünkü Kays b. Sa'd b. Ubâde, Mısır'a vali olarak atandığı zaman Osmanîler, ondan uzaklaşarak Mısır'ın Haribta köyüne gitmişlerdir. Kays da onların gönlünü kazanmayı maslahat olarak görmüş ve Muâviye'ye katılmaları için onlarla harp etmekten kaçınmıştır.¹¹⁴

Olayın ayrıntısı ise şu şekilde olmuştur:

Muâviye, Kays'ı bir türlü yanına çekemeyince hile ile saf dışı bırakmak istemiştir. Şam halkına mektup yazarak, *“Kays'a sövmeyin, çünkü o bizim taraf-tarımadır. Gizlice bize mektuplar gönderir ve nasihatte bulunur. Onun, sizden*

¹¹¹ Ayar, Kenan, “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa'd”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sayı: 20-21, s. 126.

¹¹² et-Taberî, *Târîh*, III, 64; İbnü'l-Esîr, İzzuddîn, *el-Kâmil*, II, 624-625.

¹¹³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 404.

¹¹⁴ Ebu'l-Fidâ, İmâdüddin İsmail b. Ali b. Mahmud b. Muhammed b. Ömer b. Şâhinşâh b. Eyyüb, *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*, 1. Baskı, el-Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Misriyye, I, 175; İbnü'l-Verdî, Zeynüddin, *Târîhu İbnu'l-Verdî*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, I, 149-150.

her bir yolcuya ve Haribta ehlinde olan kardeşlerinize iyilik yaptığını görmez misiniz, onlara bağıştta bulunuyor.” demiştir. Hz. Ali bunu öğrenince ondan şüphelenmiş ve Haribta ehli ile savaşmasını emretmiştir. Haribta ehli o gün 10.000 kişiydi. Kays bunu yapmak istememiş ve Hz. Ali’ye mektup yazarak, “Onlar Mısır’ın seçkin kişileridir. Onlar benden razı olmuşlardır. Çünkü onlara eman verdim ve ihsanda bulundum. Anladım ki onların gönlü Muâviye’den yanadır.” demiş fakat Hz. Ali de onlarla savaşması konusunda ısrarcı olmuştur. Kays, bundan kaçınmış ve Hz. Ali’ye mektup yazarak, “Eğer benden şüpheleniyorsan görevden azlet ve başkasını gönder” demiştir. Bunun üzerine Hz. Ali, onu görevden almış ve Eşter’i emir olarak Mısır’a göndermiştir.¹¹⁵

Kays, azli sonrası Medine’ye gelmiş, ancak burada Mervân b. Hakem kendisini korkutunca Kûfe’ye Hz. Ali’nin yanına gitmiştir. Hz. Ali ölünceye kadar da yanından ayrılmamıştır.¹¹⁶ Kays’ı hapis veya ölümle korkulararak Medine’den ayrılmasına sebep olan Mervân ve Esved b. Ebi’l-Bahter’yi azarlamak için Muâviye’nin onlara hitaben yazdığı şu mektup Kays’ın, Muâviye’nin karşısında ne kadar önemli bir rakip olduğunu da ortaya koymaktadır:

“Kays ile, onun görüşüyle ve kurnazlığıyla Ali’ye yardım ettiniz. Vallahi ona 100.000 savaşçıyla yardım etseydiniz, Ali’nin yanına Kays’ı göndermenizden daha çok kızmazdım.”¹¹⁷

Hz. Ali’nin öldürülmesine kadar yanından ayrılmayan Kays, onun şehit edilmesinden sonra Medâin’de Hz. Hasan’ın yanında yer aldı. Sonra Hz. Hasan, Muâviye ile sulh yapıp biat edince Kays da biat etti ve Medine’ye geldi. Orada vefat etti.¹¹⁸

Kays b. Sa’d ve Hz. Ali, yaptıkları mücadelelerinde her zaman dürüst hareket etme gayretinde olmuşlardır. Kays’ın şu sözü de bu gerçeği yansıtmaktadır: “Şayet Rasûlullah’ın “Hile ve kurnazlık ateştedir” dediğini duymasaydım, bu ümmetin en kurnazı olurum.”¹¹⁹

İbn Şihâb ise, Arab’ın dâhileri hakkında şu ifadelere yer vermektedir: “Fitne çıktığı zaman, Arab’ın beş dahisini sayarlardı. Bunlar, Arab’ın içinde görüş sahibi olan ve kurnaz kişilerdi. Onlar; Muâviye b. Ebû Süfyân, Muğîre b. Şu’be, Amr İbnü’l-Âs, Kays b. Sa’d b. Ubâde ve Abdullah b. Büdeyl’dir. Bunlardan Kays ve İbn Büdeyl Hz. Ali taraftarıydı. Muğîre, Taif’te ayrılmıştı. Amr, Muâviye ile birlikteydi.”¹²⁰

2.2.2. Abdullah b. Büdeyl

Abdullah b. Büdeyl’in, Ali b. Ebû Tâlib ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasındaki mücadelede sergilediği tavırla ilgili olarak İslâm tarihi kaynaklarında ayrıntılı bilgi sunulmamaktadır. Ancak zikredilen az miktardaki bilgiler, şüpheye yer bırakmayacak şekilde onun, başından sonuna kadar Ali b. Ebû Tâlib’in yanında

¹¹⁵ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 99.

¹¹⁶ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-ğâbe*, IV, 404.

¹¹⁷ el-Belâzurî, *Cümel min ensâbi’l-eşrâf*, II, 301.

¹¹⁸ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, I, 529; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1290.

¹¹⁹ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 1290.

¹²⁰ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-ğâbe*, IV, 404.

yer aldığını göstermektedir.

Zira Abdullah b. Büdeyl, Hz. Ali ile birlikte Siffin savaşına katılmış, ordunun sağ kanadını yönetmiş ve orada öldürülmüştür.¹²¹ Savaşta çok cesurca mücadele eden Abdullah b. Büdeyl, Muâviye'nin çadırına kadar gelmeyi başarmış fakat onun etrafında bulunan askerleri tarafından öldürülmüştür.¹²² Muâviye, onun cesedini gördüğü zaman: *"Bu, Abdullah b. Büdeyl'dir. Vallahi, bırakın erkeklerini, Huzaâ'nın kadınları bile güçleri yetse bizimle savaşır."* demiştir.¹²³

2.3. Ali b. Ebû Tâlib'in Taraftarlarının Karşısında Olanlar

Ali b. Ebî Tâlib ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasındaki mücadelede, bütün dâhiler aynı tavrı sergilememiştir. Bir kısmı, başından sonuna kadar Hz. Ali'nin yanında yer alırken, bir kısmı da başından sonuna kadar onun karşısında yer almıştır. Ancak bazı dâhiler ise Hz. Ali hayattayken sergiledikleri tavrı, onun vefatıyla birlikte değiştirmiş ve onun yanında yer almışken, ya da en azından karşısında olmamışken, onun vefatıyla birlikte Muâviye'nin yanında yer almış ve Hz. Ali'nin taraftarlarına karşı Muâviye'yi desteklemişlerdir. Sürecin daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için, bu davranışı sergileyen Ziyâd b. Ebîh ile Muğire b. Şu'be için ayrı bir başlık açılması uygun olacaktır.

2.3.1. Ziyâd b. Ebîh

Ziyâd b. Ebîh, Hz. Ali hayattayken daima onun yanında yer almıştır. Nitekim Hz. Ali vefat ettiği sırada Ziyâd onun Horasan bölgesindeki idarecisiydi.¹²⁴ Ziyâd, Hz. Ali tarafından Fars bölgesine vali olarak atandığı zaman Muâviye, Hz. Ali ile onun arasını bozmak isteyerek ona bir mektup yazmış ve tehdit ederek kendisine itaat etmesini istemiştir. O da mektubu Hz. Ali'ye göndermiştir. Hz. Ali de Ziyâd'a mektup yazarak *"Ben seni atadığım yere atadım. Sen, benim yanımda bu işin ehlisin..."* diyerek sabırlı olmaya çağırılmış ve desteklemiştir.¹²⁵

Ancak Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ardından Hz. Hasan hilafeti Muâviye'ye teslim edince Ziyâd, Muâviye'nin yanına katılmıştır. Çünkü Muâviye b. Ebû Süfyân onu kendi tarafına çekmek için Ebû Süfyân'ın velâyetine geçirerek kendisine kardeş yapmış¹²⁶, ardından da 48/668 yılında Basra'ya vali olarak atamıştır. Hatta Muğire b. Şu'be vefat edince Kûfe'yi de ona teslim etmiştir. Ziyâd, ölünceye kadar 5 yıl süreyle bu iki görevi birlikte sürdürmüştür.¹²⁷

Yönettiği yerleri hep kontrol altında tutmayı başaran Ziyâd, her ne kadar Hz. Ali'nin hep yanında olmuşsa da onun şehit edilmesinin ardından Muâviye yönetimine karşı muhalif tavırlarını sürdüren Ali taraftarlarının sindirilmesi noktasında en etkili kişilerden birisi olmuştur. Ziyâd, Hz. Ali taraftarlarına ve Hâricîler'e karşı sert bir siyaset uygulayarak Kûfe ve Basra'daki etkinliklerini or-

¹²¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 114.

¹²² et-Taberî, *Târîh*, III, 86; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, VII, 294.

¹²³ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, III, 873; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 653.

¹²⁴ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, II, 524; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 336; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 475.

¹²⁵ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, II, 525.

¹²⁶ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, II, 524; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 336.

¹²⁷ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, II, 524; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 336.

tadan kaldırmıştır. Küfe'de Emevîler'e karşı muhalif tavrını sürdüren Hucr b. Adî ve arkadaşları isyankâr tavırlarından vazgeçmeyince onları isyanla suçlayan bir iddianâme hazırlatmış ve yetmiş kadar şahide bunu imzalatmıştır. Ardından da Hucr'u on iki veya on dört arkadaşıyla birlikte Dimaşk'a göndermiştir. Altı kişi serbest bırakılırken Hucr ve diğerleri idam edilmiştir.¹²⁸

Netice itibariyle Ziyâd b. Ebîh'in, Ali taraftarlarına karşı uyguladığı baskıcı tutum, bir taraftan onların hareket alanını kısıtlarken diğer taraftan da Muâviye'nin elini rahatlatmıştır.

2.3.2. Muğire b. Şu'be

Emevî Devleti'nin kuruluşuna kadar resmî bir göreve getirilmeyen Muğire'nin Hz. Osman'ı veya Hz. Ali'yi desteklediğini gösteren herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹²⁹ Hz. Ali'ye çok yakın bir kimse olmamakla birlikte, fitnenin İslâm toplumunu tehdit ettiği Hz. Osman'ın şehadeti sonrası dönemde Muğire b. Şu'be, halifeye gelerek valilerin azledilmesinde acele edilmemesini, özellikle Muâviye ile Abdullah b. Âmir gibi idarecileri biatleri gelinceye kadar yerlerinde tutmasını tavsiye etmiştir.¹³⁰

Muğire b. Şu'be, Hz. Ali hayatta olduğu sürece onun karşısında yer almamıştır. Hatta Sıffîn savaşından da uzak durmuştur.¹³¹ Ancak daha sonra yavaş yavaş tutum değiştirerek Hakem olayına katılmıştır. Daha sonra Muâviye tarafından Küfe valiliğine atanmış ve 50/670 senesinde vefat edinceye kadar bu görevini sürdürmüştür.¹³²

Görünüşe göre Muğire, fitne ortamında mütereddit bir tavır sergilemiş ve koşulları gözetmiştir. Zira Sıffîn savaşından sonra katıldığı Hakem olayıyla birlikte Muâviye'nin tarafına geçmiştir. Anlatıldığına göre Hz. Ali'nin öldürülmesi sonrası Hz. Hasan ile musalaha yapılıncaya Muâviye Küfe'ye girmiş ve Muğire'yi oraya vali tayin etmiştir.¹³³ Aslında Muâviye, ondan önce Abdullah b. Amr'ı Küfe'ye vali olarak tayin etmişti. Fakat Muğire Muâviye'ye: *"Amr'ı, Mısır ve Mağrib'e, oğlunu da Küfe'ye tayin ettin. Bu durumda bir aslanın iki çenesi arasında kalırsın."* deyince Abdullah'ı görevden azlederek yerine Muğire'yi tayin etmiştir.

¹³⁴

Muğire de Ziyâd gibi Hz. Ali'nin sağlığında onunla karşı karşıya gelmemişse de onun ardından taraftarlarının yürüttüğü muhalefet karşısında Muâviye'nin Küfe valisi olarak yer almıştır. Çünkü Muâviye'nin, Hz. Hasan'dan halifeliği devralmasından sonra (41/661), Küfe'ye vali olarak görevlendirdiği Muğire b. Şu'be'nin Hz. Ali ve taraftarlarına karşı sürdürdüğü hakaret uygulaması hemen hemen tüm İslam tarihi kaynaklarının naklettiği bilgiler arasındadır. Zira sözko-

¹²⁸ Aycan, İrfan, "Ziyâd b. Ebîh", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 481.

¹²⁹ Aycan, İrfan, "Muğire b. Şu'be", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 377.

¹³⁰ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-İmame ve's-siyâse*, thk: Ali Şîri, Dâru'l-Edvâ, Beyrut, 1990, I, 67; el-Ya'kûbî, *Tarih*, II, 180; et-Taberî, *Tarih*, II, 703.

¹³¹ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1446.

¹³² el-Lahcî, *Münteha's-sü'û*, I, 461.

¹³³ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1446.

¹³⁴ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, V, 238.

nusu uygulamanın sonucu olarak ortaya çıkan Hucr b. Adî ve arkadaşlarının öldürülmesi, bu süreçteki önemli hadiselerdendir. Hadisenin detaylarını bir kenara koyarsak burada altının çizilmesi gereken husus, Hucr b. Adî'in, Muğîre'ye ve sonrasında Ziyâd b. Ebîh'e karşı çıkışının önde gelen sebebi onların Hz. Ali'ye yönelttikleri hakaretlerdir.¹³⁵ Belâzurî'nin naklettiği, Muâviye ile Muğîre arasındaki şu diyalog da bu gerçeği ortaya koymaktadır:

Muâviye, Muğîre b. Şu'be'yi Kûfe'ye vali olarak görevlendirdiğinde onu çağırılmış ve kendisini öven ifadelerden sonra şöyle demiştir: *“Sana bazı şeyleri tavsiye etmek istedim. Ancak beni razı edip sevindirme ve halkımı islah etmedeki basiretine güvenerek bunları sana bıraktım. Ne var ki, bir hususu söylemeden de kendimi alamıyorum. Ali'ye sürekli olarak hakaret etmekten ve kötülemekten geri durmayacaksın. Osman'a da rahmet okuyup istiğfar dilemeyi ihmal etmeyeceksin. Ali taraftarlarının ayıplarını her fırsatta dile getirip onları yanına yaklaştırmazken, Osman taraftarlarını koruyup her fırsatta gözeteceksin.”* Muâviye'nin bu sözlerine karşılık Muğîre: *“Sen de denendin ben de denendim. Ben senden önce başkalarına da çalıştım. Bir konumda olmak, yükseltilmek ya da alçaltılmak benim umurumda değil. Sen beni yine deneyeceksin, ya övecek ya da ayıplayacaksın”* demiş, Muâviye de *“İnşallah öveceğiz”* diye cevap vermiştir.¹³⁶

Ayrıca Muğîre, Kûfe valiliği sırasında, Hz. Ali tarafından vali tayin edildiği Fars'ta direnmeyi sürdüren kendi kabilesinden Ziyâd b. Ebîh'in, Ebû Süfyân'ın nesebine katılıp Muâviye'nin kardeşi ilân edilmesinde ve ardından Basra valiliğine getirilmesinde de büyük rol oynamıştır. Kûfe, o sıralarda Emevîler'in karşısında yer alan Hz. Ali taraftarlarının ve sürekli isyan halindeki Hâricîler'in en yoğun bulunduğu merkezdi. Muğîre bu karışık şehirde müsamahakâr bir politika izlemeye çalışmış, Suriyeli askerlerle yeneemediği Hâricîler'in üzerine ekonomik ve siyasal baskılarla bunalttığı, önceden onlarla beraber savaşan Hz. Ali taraftarlarını göndermek suretiyle Müstevrid b. Ullafe liderliğindeki Hâricî isyanını kanlı bir şekilde bastırıp isyancıların tamamına yakınına yakınına 43/663 yılında ortadan kaldırmıştır.¹³⁷

Sonuç ve Değerlendirme

Arap dilinde *“Dâhi”* kavramı, genel olarak, *“akıllı, yetenekli ve kurnaz”* anlamlarında kullanılmaktadır. Bu kavram, her ne kadar yaygın kullanımına bakıldığında zaman Hz. Osman'ın şehâdeti sonrasında gelişen olayların kahramanları için kullanıldığı imajını doğursa da biraz daha detaylı bir araştırma sonunda görülmektedir ki aslında kökeni eskilere dayanan bir kavramdır.

“Arab'ın dâhisi” kavramı sadece siyâsî alanda değil, sosyal hayatın değişik alanlarında da sıra dışı özellikleriyle temayüz etmiş kişiler için kullanılmıştır. Nitekim *“Şenn Tabaka'yı buldu”* (Tencere yuvarlanmış, kapağını bulmuş) şeklinde

¹³⁵ Varol, M. Bahaüddin, “Emevîler'in Hz. Ali ve taraftarlarına hakaret politikası üzerine”, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müzikisi Dergisi*, 2006, cilt: IV, sayı: 8, s. 90.

¹³⁶ el-Belâzurî, *Cümel min ensâbi'l-eşraf*, V, 243.

¹³⁷ Aycan, “Muğîre b. Şu'be”, XXX, 377.

ifade edilen darb-ı meselin kahramanı olan Şenn, Câhiliyye döneminin dâhilerindendir. Aynı şekilde İnebe b. Ömer b. Abdurrahman da Kureys'in dâhilerindendir.

Bu kavram, siyâsî alanda, kurnaz, hızlı düşünebilen ve bazen hile yollarına da başvurabilen kişiler için kullanılırken, diğer alanlarda ise maharetli ve akıllı kişiler için kullanılmıştır. Yani bu nitelemede kriter alınan özellikler; yeteneklilik, aklını kullanabilme becerisi ve kurnazlık olmuştur.

Rivâyetlere bakıldığı zaman, Araplar'ın kendi dönemlerinde layık gördükleri kişiler için "*Arab'ın dâhisî*" kavramını kullandıkları, ancak bu özelliklerdeki kişileri belli bir sayı ile sınırlamadıkları, yani kategorik olarak dört kişilik bir dâhi sınıfını belirlemedikleri görülmektedir. Ayrıca - her ne kadar kriterler noktasında bir ihtilaf olmasa bile - dâhi olarak belirlenen kişilerin, bu sıfatı hak edip etmedikleri hususu da tartışma konusudur. Bu ihtilaftaki ana etken ise, nitelemeyi yapan kişilerin bakış açısı olarak görünmektedir. Zira kimileri Muâviye b. Ebû Süfyân'ın elindeki imkânların bolluğu açısından olaya bakarak, elde ettiği başarıları normal olarak görebilmektedir. Yine sahâbe arasında dâhi denilmeye daha layık insanlar mevcut iken belli insanların bu şekilde vasıflandırılması, subjektif ve ön yargılı yaklaşımları da akla getirmektedir.

Siyâsî alandaki "*Dâhî*" nitelemesinde ana kriterin, kurnazlık ve zekilik vasıfları olduğu, ahlâkî değerlere bağlılık ve fazilet üstünlüğü gibi hususların fazla dikkate alınmadığı görülmektedir. Zira Abdullah b. Ömer'in Muâviye ve Râşit halifeler için söylediği söz, bu gerçeği ortaya koymaktadır. Çünkü İbn Ömer, "*Rasûlullah'tan sonra Muâviye'den daha iyi bir lider görmedim demiştir. Bunun ardından kendisine Hz. Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali hatırlatılınca ise, "Vallahî onlar, Muâviye'den daha faziletlidirler ancak Muâviye, onlardan daha iyi liderdir."* demişti.

Makalemizin ana konusunu teşkil eden kişilere bakıldığı zaman, bu noktadaki "*Duhâtü'l-Arab*" nitelemesinin, fitne döneminde etkin rol oynayan kişiler ekseninde yapıldığı görülmektedir. Ancak Hz. Ali'ye karşı tavırları noktasında bu kişileri dört ile sınırlamayarak altı kişinin tamamını birlikte değerlendirmek, olayın daha sağlıklı bir şekilde ele alınmasına katkı sağlayacaktır.

Olayların seyrine bakıldığı zaman bu altı kişiyi, üç ketegoride ele almak gerekmektedir. Bunlardan Abdullah b. Büdeyl ile Kays b. Sa'd, başından sonuna kadar Hz. Ali'nin yanında yer almışken, Muâviye b. Ebû Süfyân ile Amr İbnü'l-Âs, başından sonuna kadar onun karşısında yer almışlardır. Ziyâd b. Ebîh ile Muğire b. Şu'be ise, Hz. Ali'nin şahsının karşısında yer almamakla birlikte onun vefatından sonra taraftarlarının karşısında ve Muâviye'nin yanında yer almışlardır.

Yine olayların seyrine bakıldığı zaman, Ali b. Ebû Tâlib'in yanında yer alan dâhiler, kurnaz ve zeki insanlar olmalarına rağmen bu yeteneklerini gayri meşru yönde kullanmamışlardır. Ancak diğer dört dâhiye bakıldığı zaman, yer yer bunun aksi durumlar görülmüştür. Ayrıca Hz. Ali'nin yanındaki dâhiler, hiçbir maddî menfaat kaygısı gütmeyen, samimi olarak bu tavırlarını sergilemişlerdir.

Bunun karşısında diğer dört dâhinin birlikteliği ise karşılıklı menfaat ilişkisi üzerine kurulmuştur.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, bu mücadeleden Muâviye'nin galip ayrılmasının gerekçelerini ortaya koyarken, Muâviye ve taraftarlarının kural dışı hareketlerini de dile getirmekle birlikte, Hz. Ali'nin, kritik aşamalarda yaptığı bazı hataları ve içinde bulunduğu şartların zorluğunu da görmek gerekmektedir. Nitekim halife seçildiği zamanki karışık durum, onun için yorucu bir unsur idi. Ancak Kays b. Sa'd'ı, Mısır valiliğinden azletmesi ise kritik bir hata olmuştur.

Kaynaklar

- » el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed İbn Hacer (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 1. Baskı, thk: Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415.
- » el-Askerî, Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdullah b. Saïd b. İsmail (382/992), *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn*, 1. Baskı, Mahmud Ahmed Mîra, el-Matbaatu'l-Arabiyyetü'l-Hadise, Kahire, 1402.
- » Avci, Casim, "Kureys", *DİA*, İstanbul, 2002, XXVI, 442-444.
- » Ayar, Kenan, "Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa'd", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sayı: 20-21, ss. 115-169.
- » Aycan İrfan, Sarıçam İbrahim, *Emevîler*, TDV Yayınları, Ankara, 2008.
- » Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebû Süfyan*, 2. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.
- » ———, "Mugîre b. Şu'be", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 376-377.
- » ———, "Ziyâd b. Ebîh", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 480-482.
- » Bağdâdî, el-Hatîb, Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî (463/1071), *Târîhu Bağdât*, 1. Baskı, thk: Beşşâr Avâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2002, I, 574.
- » Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ (279/892), *Futûhu'l-Büldân*, Dâru'l-Hilâl, Beyrut, 1988.
- » ———, *Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*, 1. Baskı, thk: Süheyl Zekkâr, Riyâd es-Zerkalî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996.
- » Demircan, Adnan, *Ali-Muâviye Kavgası*, Beyân Yayınları, İst., 2002.
- » ed-Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (282/895), 1. Baskı, *el-Ahbârü't-Tivâl*, thk: Abdulmun'im Âmir, Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Kahire, 1960.
- » ed-Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed İbnu'l-Hasan (966/1559), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefs*, Dâru Sâdir, Beyrut, ts.
- » Ebu'l-Fadl, İyâd b. Mûsâ b. İyâd Amr (544/1149), *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûkî'l-Mustafa*, 2. Baskı, Dâru'l-Feyhâ, Ammân, 1407.
- » Ebu'l-Fidâ, İmâdüddin İsmail b. Ali b. Mahmud b. Muhammed b. Ömer b. Şâhinşâh b. Eyyûb (732/1332), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, 1. Baskı, el-Matbaatu'l-Hüseyiniyye el-Misriyye, ts.
- » Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb (817/1414), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 8. Baskı, thk: Mektebu Tahkîkî't-Turâs, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005.
- » Halife b. Hayyât (240/854), *Tarih*, 2. Baskı, thk: Ekrem Ziyâ el-Umerî, Dâru'l-Kalem, Müessesetü'r-Risâle, Dimaşk, Beyrut, 1397.
- » Herevî, Muhammed b. Ahmed (370/981), *Tehzîbu'l-Luğâ*, 1. Baskı, Muhammed Avad Mur'ib, Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.
- » el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshâk b. Musa (430/1039), *Ma'rifetü's-Sahâbe*, 1. Baskı, thk: Âdil b. Yusuf el-Azâzî, Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1998.
- » İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 1. Baskı, thk: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1992, III, 1416.
- » İbni Abdirabbih, Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed (328/940), *el-İkdu'l-Ferîd*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1404.
- » İbnü'l-Cevzî, Cemaluddin Ebu'l-Ferec (597/1201), *el-Muntazam fî Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1. Baskı, thk: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- » İbnü'l-Esir, İzzuddin (630/1233), *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, 1. Baskı, thk: Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- » ———, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 1. Baskı, thk: Ömer Abdusselâm Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1997.
- » İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekerriyya el-Kazvîni (395/1005), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğâ*, thk: Ab-

- düsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979.
- » İbn Hadîde, Ebû Abdullah Cemaluddin (783/1381), *el-Misbâhu'l-Mudî fî Kitâbi'n-Nebîyyi'l-Ümmiyyi ve Rusulihî ilâ Mulûki'l-Ard min Arabî ve Acemî*, thk: Muhammed Azîmuddîn, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, ts.
  - » İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (808/1405), *Dîvânü'l-Mebde' ve'l-Haber fî Târîhi'l-Arab ve'l-Berber ve Men Â sarahum min Zevî's-Şe'ni'l-Ekber*, 2. Baskı, thk: Halîl Şehâde, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.
  - » İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî (456/1064), *Cemheratü Ensâbi'l-Arab*, 1. Baskı, thk: Komisyon, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.
  - » İbn Habîb, Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (245/859), *el-Muhabber*, thk: İlse Lichtenstadter, Dârü'l-Âfâki'l-Cediûde, Beyrut, ts.
  - » İbn Kânî', Ebu'l-Hüseyn Abdülbâkî (351/962), *Mu'cemu's-Sahâbe*, 1. Baskı, thk: Salâh b. Sâlim el-Masrâfî, Mektebetü'l-Ğurebâi'l-Eseriyye, Medine, 1418.
  - » İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1. Baskı, thk: Ali Şîrî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Kahire, 1998.
  - » İbn Kunfuz, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. el-Hatîb (810/1407), *Vesîletü'l-İslâm bi'n-Nebî (A.S.)*, 1. Baskı, thk: Süleyman el-İd el-Muhâmî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1984.
  - » İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *el-İmame ve's-Siyâse*, thk: Ali Şîrî, Dâru'l-Edvâ, Beyrut, 1990.
  - » —————, *el-Meârif*, 2. Baskı, thk: Servet Ukkâşe, el-Hey'rtü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire, 1992.
  - » İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim b. Ali (711/1311), 3. Baskı, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1414.
  - » İbn Nâsiruddîn, Muhammed b. Abdullah (842/1439), *Tavzihu'l-Müştebih*, thk: Muhammed Nuaym el-Arkûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.
  - » İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Muni' (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1. Baskı, thk: İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut, 1968, VII, 406.
  - » İbnu'l-Verdî, Zeynuddîn (749/1348), *Târîhu İbnu'l-Verdî*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
  - » el-Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf b. Ya'kûb (355/966), *Kitâbu'l-Vulât ve'l-Kudât*, 1. Baskı, thk: Muhammed Hasan İsmail, Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
  - » el-Lahcî, Abdullah b. Saîd b. Muhammed İbâdî, *Münthe's-Sü'l alâ Vesâilil-Vusûl ilâ Şemâilil-Rasûl*, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 2005.
  - » el-Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman (742/1341), *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 1. Baskı, thk: Beşşâr Avâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.
  - » el-Mursî, Ali b. İsmail b. Sideh (458/1066), *el-Muhkem ve'l-Muhîti'l-A'zam*, 1. Baskı, thk: Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
  - » Önkâl, Ahmet, "Dühât-ı Arab", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 18-19.
  - » es-Safedî, Salâhuddin Halil b. Aybek b. Abdullah (764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk: Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut, 2000.
  - » es-Sirâc, Muhammed Ali, *el-Lübâb fî Kavâidi'l-Lüğa*, 1. Baskı, thk: Hayruddin Şemsî Bâşâ, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1983, s. 287.
  - » et-Taberî, Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407.
  - » Varol, M. Bahaüddin, "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine" , *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2006, cilt: IV, sayı: 8, ss. 83-108.
  - » el-Yâfiî, Abdullah b. Esad b. Ali (768/1367), *Mir'âtu'l-Cenân ve İbratü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Mâ Yu'teberu min Havâdisi'z-Zaman*, 1. Baskı, thk: Halil el-Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
  - » el-Yâkûbî, Ahmed b. İshak b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih (V.292/904), *Tarihü'l-Ya'kûbî*, Dâr-u Sâdir, Beyrut, ts.
  - » ez-Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kâymâz (748/1347), *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 2006.
  - » ez-Ziriklî, Hayruddin Mahmûd b. Muhammed (1396/1976), *el-A'lâm*, 15. Baskı, Dâru'l-İlim li'l-Melâyin, Beyrut, 2002.
  - » ez-Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbâkî Yusuf b. Ahmed b. Şihâbuddin b. Muhammed (1122/1710), *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye bi'l-Minehi'l-Muhammediyye*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.